

«Zwische See und heeche Bärge»

Ils dus mezs chantuns Sur- e Sutsilvania

■ Ina cuntrada multifara e variada cun muntognas e cun lais – uschia sa laschan caracterisar curtamain ils tratgs tipics da la Sur- e Sutsilvania. Ils dus mezs chantuns giaschan al sid dal Lai dals Quatter Chantuns, tranter il Lai d'Uri en l'ost e la citad da Lucerna en il nordvest. En il vest cunfinescha la Sursilvania cun l'Entlebuch, en il sidvest cun il chantun Berna. Topograficamain domineschan duas valladas principals. La Sursilvania tanscha dal Lai d'Alpnach al pe dal Pilatus sur la chapitala Sarnen ed il lai da medem num cun Sachseln e Giswil en fin al Lai da Lungern. Vers sidvest vegn il chantun cunfinà dal Pass dal Brünig che maina en la Part Sura Bernaisa. Da Kerns al Lai da Sarnen maina il Melchtal sco val laterala en il territori d'excursiun da Melchsee-Frutt.

Beckenried, Buochs, Ennetbürgen cun il Bürgenstock, Stansstad e Hergiswil furman ils lieus impurtants dal chantun Sutsilvania situads al Lai dals Quatter Chantuns. Da la chapitala Stans maina la segunda vallada principala sur Wolfenschiessen en fin ad Engelberg che giascha sin 1000 m s.m. Engelberg, enconuscent per sia claustra e sco lieu turistic, na tutga dentant betg tar la Sutsilvania, mabain furma in'exclava da la Sursilvania. Il pli en il sid giascha il Titlis che furma cun ses 3238 m il pli aut punct dal chantun.

Purtrets dals dus mezs chantuns

Sin il portal uffizial «www.ch.ch» sa preschentan ils chantuns da la Svizra en las quatter linguas nazionalas. Ils dus mezs chantuns da Sur- e Sutsilvania fan quai suandantamain.

Sursilvania: Il spazi da viver da las var 35 000 personas ch'abitin en il chantun sa distingua tras in'auta qualitat en ina cuntrada singulara, tras in'economia dinamica e tras in clima fiscal attractiv, tras ina buna colliaziun cun las raits da traffic impurtantas e cun ils spazis economics relevants. La vischnanca la pli gronda, la chapitala da Sarnen, ha quasi 10 000 abitantas ed abitants. La vischnanca la pli pitschna, il vitg muntagnard da Lungern al pe dal Pass dal Brünig, ha var 2000 abitantas ed abitants.

Da las set vischnancas da la Sursilvania ha mintgina sias atgnas fermezzas e sias atgnas particularitads. En Sursilvania abitan ins damanaivel dal center e tuttina en conturns ruralis. En il chantun datti blers lieus d'abitar quiets e suleglivos. La purschida da temp liber è gronda, la colliaziun cun il traffic è fitg buna.

Il punct central geografic da la Svizra porscha cundiziuns idealas per interpretas existentas sco er per fundar interpretas novas. La microelectronica, la tecnologia da materias sinteticas, l'industria d'alimentaziun sco er l'industria da la lana e l'industria da construcziun en caracte-

Il Lai da Sarnen cun il Stanserhorn.

FOTO: JOURNAL/PIKELIO

risticas per questa cuntrada d'interpretas. Ferma è anc adina l'agricultura cun in dumber da manaschis biologics che sa chatta sur la media.

Engelberg-Titlis, Melchsee-Frutt ed il Pilatus en destinaziuns turisticas ch'èn enconuscentas en Svizra e sin l'entir mund.

Sutsilvania: Cunfinà dal Lai dals Quatter Chantuns sco er da muntognas marcantas revelescha il chantun Sutsilvania ina multifariadad surprudenta: cuntradas natiralas originaras, in'economia che prosperescha bain, indumbrablas sendas da viandar, colliaziuns da traffic optimalas, dialects marcants u in festival da musica che strasuna sur ils cunfins.

Sin ina surfatscha da 276 km² vivan en las 11 vischnancas passa 40 000 abitants ed abitants. Dapi l'onn 1970 è la populaziun creschida constantamain. Da las circa 19 000 personas occupadas lavuran bundant 60 pertschient en il sectur da servetsch, 30 pertschient en l'industria ed en il mastergn ed anc circa 10 pertschient en l'agricultura ed en la selvicultura. Il chantun da Sutsilvania è sa sviluppa d'in chantun ch'era marcà fermamain da l'agricultura ad in chantun modern cun industria e prestaziuns da servetschs.

La cuntrada da la Sutsilvania fascinescha tras bellezzas multifaras da la natira. Valladas suleglivas, flums e lais envidan da star e da sa recrear. Sin bellas vias da muntogna e sendas da viandar, colliadas cun telefericas da tuttas sorts, pon ins scuvrir la Sutsilvania. Grazia a la buna avertura tras la Viafier centrala sco er tras la via nazionala A2 è la Sutsilvania daventada ina regiun vischina da recreaziun tranter sid e nord.

Svilup istoric

Avant l'arrivada dals Alemans enturn l'onn 700 è la regiun da la Sur- e Sutsilvania odierna vegnida cultivada dals Celts e pli tard dals Romans. Enturn il 13avel/14avel tschientaner èn documen-

tadas tschentadas communablas da la Sur- e Sutsilvania per tractar fatschentas da pli grond'impurtanza; sco Sylvania (Unterwalden) cumpara la regiun er en il Patg federal dal 1291. Politicamain han ils dus mezs chantuns dad oz dentant adina mantegnì lur independenza.

L'istorgia da la regiun è colliada fermamain cun ils raquints mitologics da la fundaziun da la Svizra. Menziunads sajan en spezial Arnold von Melchtal, in dals trais Confederads che duain avair fatg l'engirament dal Rütli, ed Arnold Winkelried, l'erox legendar da la Battaglia da Sempach (1386). Il monument da Winkelried (1865) a Stans, en ses lieu d'origin supponì, regorda al cult dals eroxs svizzers ch'ha gi lieu en il decurs dal 19avel e 20avel tschientaner. Ina funtauna impurtanta davart ils mitus da la fundaziun da la Svizra furma l'uschenumnà Cudesch alv da Sarnen. En quel ha Hans Schriber, il scrivant statal da la Sursilvania, nudà enturn il 1470 las pli veglias versiuns enconuscentas dals raquints da Guglielm Tell, da la fundaziun da la Confederaziun e da la sullevaziun enconter ils «nauschs» regents. Quest'impurtanta cronica vegn conservada oz en l'archiv statal en il Hexenturm a Sarnen.

Sin la tschertga da novas fieras per muvel e chaschiel èn la Sur- e Sutsilvania sa participads il 1403 a la politica d'expansiun uranaisa en la Leventina. Tschient onns pli tard tutgavan ils mercenaris da la regiun tar ils schulds ils pli tschertgads en las guerras tranter ils monarcs europeics. Per la regiun rurala da la Sur- e Sutsilvania eran ils servetsch da mercenaris da grond'impurtanza economica. Mercenaris bainstants han laschè eriger en lur patria edificis represchentativs ed han dominà la politica locala sur tschientaners.

In'ulteriura persuna documentada istoricamain, ma daventada quasi in mitus, è Clau da Flia (1417–1487). El ha vivì sco eremit a Flüeli-Ranft sper Sachseln e duai er avair intermedià politicamain en rom da la Dieta da Stans dal 1481. Gia il 1649 è Clau da Flia vegnì beatifitg, il 1947 – sco figura centrala da la defensiu spiertala da la Svizra – ha gi lieu sia canonisaziun.

In ulterier term istoric d'impurtanza furma la sullevaziun enconter l'armada franzosa en rom da las Guerras da coaliziun il settember 1798. Quest act da resistenza en ils conturns da Stans e sia suppressiun sanguinosa tras ils Franzos furneschan anc oz material per nundumbravilas istorgias ed han furmà in motiv caracteristic en las debattas socialas ed identitaras dal 20avel tschientaner. Sco act commemorativ da l'invasiun ha lieu mintgamai l'avust la «festa da tir d'asagl» («Überfallschiessen»).

Usits vifs en Sur- e Sutsilvania

Durant tut l'onn vegn ins confruntà en

ils dus mezs chantuns cun isanzas vividas – dals usits da Son Niclà e da Bavania l'enviern, als usits da Pasca e las processions da Sontgilcrest la primavaira, da las chargiadas d'alp, las festas da jodel, d'alp e da lutga (cun l'impurtant «Brünig-schwinger») la stad fin a las festas da racolta, las exposiziuns da muvel, ils margads da rauba, la festa da frà Clau u la festa da Numnasontga l'atun.

En Sur- e Sutsilvania vegni chantà blier, fatg blier musica e sautà savens. Uschia datti ina tradiziun da jodel ch'è organisada dapi radund 100 onns en

tant en il chalender d'usits da la regiun. En tut las vischnancas han lieu activitads giaglias e legras ch'èn savens colliadas cun cortegis e bals da tschaiver. Caracteristicas èn las musicas da tschaiver che sa cumponan d'instruments da percussiu e da flad. Las musicas da la Sutsilvania sa radunan mintgamai a Stans per l'assagl da las musicas da tschaiver «Guuggenüberfall».

Il teater laic è – sco en tut la Svizra Centrala – derasà fitg e francà bain en la populaziun. Bunamain en mintga vischnanca exista almain in'uniun da teater. Impuls impurtants ha dà a partir dal 17avel tschientaner il teater dal collegi dals gesuits a Lucerna ch'ha gi ina grond'influenza sin il «teater da collegi» («Kollegitheater») a Stans. Da là davent ha il tschaffen da far teater chattà en il decurs dal 19avel tschientaner la via sin las tribunas da las singulas vischnancas ch'han per part societads da teater cun ina tradiziun da passa 150 onns.

Fitg popular è plinavant il «Kaisern», in gieu cun 48 cartas parentà cun il jass. Las ragischs da quest gieu da chartas han pudì vegnir persequitadas enavos fin en il temp medieval tardiv. En Svizra vegn il «Kaisern» mo pli dà daries en ils chantuns Lucerna, Sutsilvania, Sursilvania ed Uri cun reglas che midan però in zic da lieu a lieu. En Sutsilvania ha pudì sa sviluppar ina nova generaziun activa da giugadras e giugaders, e quai grazia a l'iniziativa da l'Uniun istorica ch'organisescha dapi la fin dals onns 1970 curs e campinads da «Kaisern».

Ils dus mezs chantuns Sur- e Sutsilvania cun ils lieus principals.

uniuns e ch'ha ina qualitat buna fin excellenta. La scena è etablida, respectada e viva. Ils clubs da jodlers chantan chanzuns da jodel ed oravant tut il jodel natural, il «Naturjuiz» che sa basa sin ils accords natirals e che vegn chantà senza text. In tip spezial da chant è il clom d'uraziun che vegn chantà mintgamai la stad sin las alps sco protecciun da l'olma, dal corp, da l'onur e dal possess («Seel, Lyb, Eer, Hab und Guäd»). Ina furma speziala dal saut tradiziunal è il «Bödälä» ch'è caracterisà d'in zappar ferm e ritmic cun ils pes.

L'isanza bain la pli enconuscenta da la Sursilvania è la fiera d'alp («Älplerchilbi»), ina festa da racolta ch'ha lieu mintgamai l'atun. Entant che la festa da la pastiglia – ella è ina festa plain colurs documentada l'emprima giada l'onn 1624 – ha in caracter fermamain cristian, èn ils dus acturs principals, l'um selvadi e la femna selvadia, figuras dal temp pajau.

En la Sutsilvania datti blers usits en connex cun il Son Niclà. La tradiziun da l'arrivada u partenza dal Son Niclà è marcada da persunagis specificamain locals sco las «Geiggelfiguren» a Stans u ils «Iffelenträger» a Beckenried. Accompanjads vegnan els adina da gruppas da plumpas.

Er il tschaiver furma in punct impur-

Il punct central da la Svizra

Sin la Älgi-Alp (1645 m) en la vischnanca da Sachseln ha l'Uffizi federal da topografia erui il punct central geografic da la Svizra. En rom da la «Swiss Award-Gala» vegn elegida dapi il 2003 la «Personalitad svizra da l'onn». Ils nums dals onurads vegnan alura perpetuissads sin ina tavla commemorativa situada sper il punct central da la Svizra. Tranter ils premiads tutgan personalitads da la politica sco Eveline Widmer-Schlumpf u dal sport sco Roger Federer e Dario Cologna, ma er personas che s'engaschan a moda caritativa sco Beat Richner u Rolf Maibach.

La preschentanaziun:

Dossiers «Sur- e Sutsilvania»

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=1854 (resp. 1856)
www.chatta.ch

Vitg e claustra dad Engelberg enturn il 1900.